

Пономарьова Т.С.,

викладач кафедри загально-правових дисциплін
Інституту кримінально-виконавчої служби

ДОГОВІР ЯК РЕГУЛЯТОР ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті досліджується категорія договору в розумінні регулятора цивільних відносин та аналізуються ситуації, за яких доречно вести мову про наявність договірної правотворчості.

Ключові слова: договір, сторони договору, договірні відносини.

В статье рассматривается категория договора в понимании его в качестве регулятора гражданских отношений, а также анализируются ситуации, при которых возможно вести речь о наличии договорного правотворчества.

Ключевые слова: договор, стороны договора, договорные отношения.

In the article discuss about contract as a regulator civil relations and analyze the situations when it is possible to talk about a contractual lawmaking.

Keywords: contract, contract bodies, contract relations.

Постановка проблеми. Категорія цивільно-правового договору пройшла значний шлях свого розвитку, від перших визначень, які давались ще римськими юристами, із розвитком суспільних відносин, товарообігу та економіки в цілому, договір почав набувати нових рис і нового значення, які були притаманні тому чи іншому періоду історії.

В Україні законодавче визначення договору з'явилося тільки з прийняттям Цивільного кодексу України, втім і до цього часу існувала велика кількість наукових визначень даної категорії та підходів до її розуміння. Сьогодні можна вести мову про те, що договір розглядається у наступних розуміннях: 1) як домовленість, 2) як юридичний факт, 3) як документ, 4) як

зобов'язальне правовідношення, 5) як нормативний акт і 6) як регулятор цивільних відносин. В межах останнього розуміння правової природи договору серед вчених і практикуючих юристів немає єдиної думки щодо того, чи мають умови договору правотворчий характер і чи може договір в цілому вважатися джерелом права.

Аналіз дослідження даної проблеми. Правова природа договору розглядається в працях таких вчених як О.С. Йоффе, С.М. Бервено, О.В. Дзера, Я.М. Шевченко, М.М. Сібільов, О.І. Зозуляк, В.В. Васильєва, І.Я. Рушак, Ю.Б. Алексашина та ін.

Мета статті — дослідити правову природу договору як регулятора цивільних відносин в цілому та договірну правотворчість зокрема.

Виклад основного матеріалу. За своїм характером договір як правомірна дія є підставою виникнення регулятивних правовідносин. Більше того, сьогодні існують наукові думки щодо того, що договір є основним регулятором цивільних зокрема і приватно-правових відносин в цілому. Регулятивна функція договору впливає безпосередньо із статті 6 ЦК. Цією нормою законодавець, по-перше, робить вказівку на дану функцію договору, встановивши, що «сторони в договорі можуть на власний розсуд відступати від актів цивільного законодавства і врегульовувати свої відносини на власний розсуд»; по-друге, визначає межі регулятивного впливу договору на відносини між договірними сторонами через вказівку на те, що «сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами» [1, с. 35].

Наукові погляди на місце договору у системі регулювання суспільних відносин доволі різняться. Наразі можна виокремити три наукові позиції з цього питання. Перша з них зводиться до пріоритету закону перед волею сторін, а договір сам собою не є тим джерелом, що створює обов'язкове для сторін право, скоріше він є частиною державного правопорядку, який може встановлювати та виконувати санкції, якщо якась із сторін буде вести себе протизаконно або порушить умови договору.

Прибічники другої позиції не тільки визнають договір регулятором цивільних правовідносин, а й відносять його до джерел права. Так, договір називається юридичним регулятором діяльності організацій і громадян. Ця основна властивість і призначення договору ставить останній у такому його прояві в один ряд із загальнообов'язковими правовими нормами. Договірні правила у даному випадку є виявом нормативної саморегуляції, а сутність договору як регулятора цивільних відносин полягає у тому, що ним створюються та закріплюються правила поведінки учасників відповідних відносин. Іншими словами, договір визначає норму цивільного права, якою відповідні відносини регулюються. Саме така характеристика договору дозволяє вести мову про його нормативний характер. У зв'язку з цим в межах даної позиції можна вести мову про те, що укладення договору є локальною правотворчістю суб'єктів цивільного права, а норми договору, згідно з якими сторони відступають від положень закону, мають вважатися нормами цивільного права.

Третя наукова позиція зводиться до того, що хоча договір і наділяється регулюючою функцією, але розмежується договірне та нормативне регулювання. Так, закон створює основу механізму правового регулювання та діє як загально нормативний регулятор; у цьому зв'язку договір на підставі закону та у встановлених ним межах виступає індивідуальним регулятором відносин за даним договором. Регулююча роль договору зближує його із законом і нормативними актами, проте умови договору відрізняються від правової норми в основному двома принциповими особливостями: перша пов'язана з походженням правил поведінки (договір виражає волю сторін, а правовий акт – волю органу, що його видав); друга розрізняє межі дії того й іншого правила поведінки (договір безпосередньо розрахований на регулювання поведінки тільки його сторін, а правовий або інший нормативний акт породжує в принципі загальне для всіх і кожного правило) [2, с. 33-34].

В свою чергу ми частково поділяємо другу та третю наукові позиції з наступним обґрунтуванням. Так, стосовно поіменованих договорів у цивільному законодавстві існує

чимала кількість правових норм, які регулюють права та обов'язки сторін такого договору. В свою чергу, умови договору, передбачені у законодавстві, носять назву його звичайних умов і поширюватимуться на сторін навіть у разі, якщо останні не зазначать їх у тексті договору. Серед істотних умов договору, які мають бути погоджені сторонами для укладення договору, то ЦК передбачає умову про предмет як загальну для всіх видів договорів, а також окремі істотні умови можуть визначатись спеціальними нормами законодавства щодо конкретних договорів. Таким чином, для врегулювання своїх договірних відносин сторони мають можливість використовувати виключно законодавчі норми і не передбачати у договорі жодних випадкових умов. Це має місце, зокрема щодо договорів, які виконуються в момент укладення (наприклад, купівля-продаж продовольчих або побутових товарів споживачами) або щодо тих договорів, для сторін якого на перший план виступає фіксація правовідносин у вигляді документа (наприклад, деякі договори оренди житлового приміщення). У першому випадку договори укладаються в усній формі, а права й обов'язки сторін визначаються виключно законодавством. У другому випадку договір, хоч і укладений у письмовій формі, проте повністю дублює звичайні умови договору, визначені відповідними нормами закону. У цьому випадку від себе сторони зазвичай вносять тільки розмір орендної плати, порядок її оплати та місце розташування приміщення. Звичайно, що за таких обставин про жодну нормотворчість сторін мова не ведеться, оскільки для них важливо тільки зафіксувати свої правовідносини. Інша справа з більш складними договорами, в яких сторони передбачають взаємні правила поведінки практично на будь-який випадок, що може трапитись під час виконання договору, а також з не поіменованими договорами, детального регулювання відносин за якими в законодавстві не міститься. У такому разі, сторони самостійно визначаючи правила поведінки, взаємні права та обов'язки, правила виконання і правові наслідки не виконання, дійсно займаються локальною нормотворчістю. Але такі договірні норми у своїй дії обмежені виключно тими

правовідносинами, що регулюються договором, і не можуть поширюватись на інші відносини.

Ми погоджуємось з наступними науковими висновками щодо різниці між нормами права та договірними нормами. По-перше, норма права створюється державою в особі уповноважених органів. Отже, правові норми виходять із єдиного центру управління. У свою чергу, договори створюються рівними учасниками цивільних правовідносин. Таким чином, існує багато центрів, звідки бере початок договірне регулювання.

По-друге, норма права регулює суспільні відносини протягом певного тривалого, а часто і невизначеного терміну (норма діє доти, доки вона не буде скасована іншою нормою). Договір же завжди має закінчений період дії. Навіть якщо строк договору не визначений, у законодавстві існують правила щодо строків виконання таких договорів.

По-третє, норма права розрахована на невизначене коло осіб. І навіть якщо це коло обмежене нормою (норма права регулює відносини за участю суб'єктів, визначених певними ознаками, – підприємці, студенти, пенсіонери тощо), але в ній не визначаються конкретні особи. В договорах, навпаки, коло осіб, на яких поширюються положення договору, чітко визначене. Це сторони договору та треті особи. При цьому як сторони, так і треті особи в договорі мають бути чітко ідентифіковані: у договорі зазначаються їх прізвище, ім'я, по батькові або назва, адреса й інші ідентифікуючі відомості.

По-четверте, норма права має набагато більший рівень абстракції у порівнянні з договором. Правова норма спрямована на абстрактне регулювання подібних правовідносин, а договір регулює конкретні правовідносини між конкретними особами. Кожен договір є індивідуальним та описує конкретні правила поведінки, які сторони встановлюють для себе та третіх осіб.

Принципово різними є наслідки виконання норми права та положення цивільно-правового договору. Норма права розрахована на неодноразове використання. Виконання особами записаного у нормі правила не припиняє її дії, а виконання умов договору, як правило, тягне за собою його припинення.

Договори укладаються для досягнення їх виконання. Після того, як умови договору виконані, мета договору досягнута і подальша його дія втрачає сенс: відповідні правовідносини сторін договору припиняються [2, с. 33-34].

Висновки. На підставі проведеного в роботі аналізу, ми вважаємо, що у випадку із простими поіменованими договорами, в яких для сторін на перший план виступає сама фіксація в письмовій формі зобов'язань, або тих, які виконуються в момент укладення, договірна правотворчість не має великого значення і сторони у своєму договорі можуть взагалі не використовувати випадкових умов, обмежившись виключно істотними і звичайними. Іншим чином ситуація буде вирішуватись із більш складними або не поіменованими договорами, в яких договірна правотворчість виходитиме на перший план і становитиме основу регулювання взаємних відносин. Тому в даному разі стане доречно вести мову про перевагу договірного регулювання над нормативним. Втім, ми вважаємо що розглядати договірні норми в якості джерела права є дещо некоректним, адже вони мають відношення не до широкого кола осіб, а тільки для сторін договору і зацікавлених осіб. Відповідно, ми підтримуємо позицію щодо неможливості ототожнення договірних норм із нормами права через наявність між ними суттєвих відмінностей.

Література:

1. Зозуляк О. Поняття цивільно-правового договору в юридичній літературі та законодавстві. // Підприємництво, господарство і право. – 2010. - № 3 – С. 64-67.
2. Алексашина Ю. Договір як елемент підсистеми соціального саморегулювання // Підприємництво, господарство і право. – 2012. - № 11. – С. 33-35.